

O NAGLASNOJ PROBLEMATICI KNJIŽEVNE BAŠTINE

(S OSOBITIM OBZIROM NA TEKSTOVE ČAKAVSKE NARJEČNE OSNOVICE)

Josip Vončina

1.

Na Danima Hvarškoga kazališta godine 1985. održao sam referat s naslovom »Jezični standard i supstandard u starijoj hrvatskoj dramskoj književnosti«. Već sam tada znao da je tema toliko široka te je neću moći iscrpsti ni dužom, objavljivanju namijenjenom verzijom simpozijškoga referata.

Upravo me je to navelo da se — nakon simpozija — pokušam pobaviti jednim od aspekata što ih nameće rečena tema: akcentuacijom tekstova starije hrvatske književnosti od kraja 15. do kraja 18. stoljeća. Budući pak da je ta književna produkcija s obzirom na narječnu osnovicu vrlo mozaična (jer se u njoj javljaju tekstovi kojima u temelju leži svako od naših narječja — čakavsko, kajkavsko, štokavsko, pa i njihov hibrid), gotovo sam se obeshrabrio i odustao. No potreba da se u mnogim prilikama (u školi, na priredbi ili kazališnoj predstavi, u televizijskoj ili radijskoj emisiji) stari pisani tekst adekvatno izgovori ponukala me je da o načetoj problematici (koja nije laka) ipak progovorim. Već sama činjenica da se u starijoj hrvatskoj pismenosti i književnosti najranije (svakako već s Bašćanskom pločom) svojim ukupnim

jezičnim (pa i prozodijskim) osobinama stalo odražavati čakavsko narječje upozorila me je da nešto napomena posvetim upravo tekstovima te narječne osnovice.

Dakako, na umu sam neprestano imao jednu od mogućih zabluda. Naime, nerijetko se misli da je — u potrazi za pravim naglasnim stanjem kakva starog teksta — najbolje odrediti gdje je on nastao, pa poći u njegov zavičaj te akcentuirati kako bi to činili tamošnji iskonski govornici potkraj 19. ili u 20. stoljeću. Posao naopak! Ne smije se, naime, zaboraviti da se — sa smjenom stoljeća — i naglasno stanje pojedinih govora (npr. krčkoga) moglo mijenjati, pa i nije sigurno da bi Bašćansku ploču valjalo naglasiti kao što to čine Krčani novijeg vremena.

Smatra se da nam književna baština, prvobitno zapisana kojim od triju pisama (glagoljicom, ćirilicom ili nereformiranom latinicom), postaje čitljiva kad je transkribiramo u jedan od latiničkih sustava novijeg vremena. Započeta ilircima, nova je transkripcija danas moguća u onaj sustav koji — pored grafema č, ć, đ, š, ž — poznaje dvoslove dž, lj, nj ili pak u drugi (primijenjen u izdanjima JAZU) koji za rečena tri suglasnika rabi slova *g, l, n, s* dijakritičkim znacima.*

Ipak, kad se već starija hrvatska književnost sastoji od tekstova kojima su različite narječne osnovice (čakavska, kajkavska, štokavska [starija i novija], pa i njihov hibrid), to znači da se u temeljima te starije književnosti nalaze i različiti naglasni sustavi: od dvoakcenatskoga (" ^), za koji bismo morali dobro razmisliti kome od preteča da ga pretpostavimo, do petoroakcenatskoga (" ^ ` ` ` ^), koji je Stjepan Ivšić tako uvjerljivo rekonstruirao u tekstovima M. A. Reljkovića¹ i I. A. Brića,² pa koji per analogiam vrijedi za pisce njihova vremena i sredine (npr.: Kanižlića, Ivanošića, Katančića). Izlazi, dakle, da transkripcija sama nipošto ne omogućuje pouzdano čitanje kojega staroga književnog teksta.

Književna je baština tako već prije mnogo vremena stala izmicati kontroli tradicionalne historijske gramatike te se nametnula pažnji stručnjaka u akcentologiji. Nipošto nije čudno da su se problemom bavili i bave naši najistaknutiji akcentolozi: od Maretića, Rešetara i Ivšića do Bratoljuba Klaića.

* Budući da tiskara nije imala potrebnih znakova, ti su jednoslovi u citatima zamijenjeni uobičajenim digramima. Zbog istog je razloga valjalo odustatati i od posebne markacije na slovu *j* u citatima iz doba ilirizma (usp. bilj. 8).

Djela starih hrvatskih pisaca počela su se u kritičkim transkripcijama objavljivati još za ilirizma, tj. u doba kad naša narječja i njihovi akcenatski sustavi nisu bili proučeni. Praktični su razlozi zahtijevali da se u kritičkim izdanjima primijeni nova latinička grafija, ali nisu dopuštali da se tekstovi opterete mnoštvom dodatnih znakova: onih za akcente. Tako je starija naša književnost zapravo ostala napola čitljivom.

Pri takvu stanju lako se dogodilo da se oko starih djela jave bitne nedoumice: Treba li na koji od njih primijeniti adekvatan mu akcenatski sustav ili pak na svu našu stariju književnost protegnuti naglasno stanje općega književnog jezika koji je postao zajedničkim cjelokupnoj hrvatskoj književnosti, tj. novoštokavsku akcentuaciju?

Kad se to zbivalo (otprilike između pokretanja »Danice ilirske« 1835. i druge polovice 19. stoljeća), naglasna problematika naših dijalekata bila je slabo proučena, a i rijetki plodovi takvih proučavanja bili su dostupni vrlo uskom krugu stručnjaka. Široj pak publici sa znanstvenim interesom (kojoj su kritička izdanja bila namijenjena) valjalo je ponuditi što lakši način naglašavanja starih tekstova. Stoga i nije čudno da se, posve prešutno, stalo uvoditi mišljenje da je dovoljno dobro ako se na svu pisanu baštinu primijeni novoštokavski četvoroakcenatski sustav.

Prvi ozbiljan trag tom nazoru javio se daleke godine 1866, kada je Velimir Gaj izdao Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada*. Tekst toga spjeva (kojem je narječna osnovica svakako čakavska) nije u Gajevu izdanju akcentuiran, ali je priređivač dao važnih uputa o njegovu naglašavanju.

Za razliku od tada vrlo aktivnog filologa i lingvista Antuna Mažuranića, mladi je Velimir Gaj bio u čakavštinu posve neupućen. Pa ipak, u predgovoru svojem izdanju Karnarutićeva spjeva Gaj, misleći na sve starije hrvatske čakavske pjesnike, piše:

»Zato jim je počan od skladanjah Hannibala Lučića, Hvaranina, pjevanje po glasu pusto i neugodno nabijanje, ili, bolje reći, jarčje poskakivanje. Zato smo nazvali ovo mjerilo *jarčje*, ili *jarčji skok*; e skače *daktylskim* skokom, ka' i ta mudra životinja pri-

morska, pustim skokom *daktylskim*, znajući, da se po glasu čita ovako:

'Gōspōdē | i knēži || hārvātskīh | tōlīkōj
Tūrāčkīh | vītēži || sādā pō | jū pōbōj.'

Sve po tri slovke zajedno, skok za skokom, i mužki i ženski srok za srokom! Jedino je spasenje blagoglasja, ako se vrsta prelomi, te na krakovljačku čita, ili pjevuši.«³

Dakako, prema Gajevoj shemi izlazi da je čakavac Karnarutić naglašavao novoštokavski (*hārvātskīh*) i hiperštokavski (*gōspodē*), a tek tu i tamo čuvao svojemu zavičajnom dijalektu svojstveno naglasno stanje (*pojū*).

Tendenciju da se svi stariji hrvatski pisci u pogledu naglasaka svedu na opće stanje pokazao je i Tomo Matić. Godine 1893. objavivši raspravu o Reljkoviću,⁴ Matić je ustvrdio kako za toga starog pisca (iako mu se u djelima zrcali staroštokavski dijalekt) vrijedi novoštokavska akcentuacija.

Gajevim i Matićevim tragom pošao je i Milan Rešetar, koji je za potrebe Hrvatskoga narodnog kazališta povremeno akcentuirao naša stara scenska djela, pa je tako npr. u Gundulićevoj *Dubravci* »označio akcentuaciju, dakako novodubrovačku«.⁵

Nasilno primijenjena u tekstovima što je ne podnose, novoštokavska je akcentuacija prouzročila mnogo disharmonije, a ta je pak trajno pobuđivala želje da se problemi riješe s više truda i s većim osjećajem za skladnost.

3.

Bilo bi pogrešno misliti da se interes za ispravno naglašavanje starih tekstova javio tek potkraj 19. ili u 20. stoljeću. Prve tragove tom zanimanju nalazimo još za narodnog preporoda, kada su se akcentološkom ispitivanju u povojima podvrgavali stari čakavski tekstovi. Začetnikom tog istraživanja bio je, dakako, Antun Mažuranić.

Još godine 1836. »Danica ilirska« u broju 33 objavljuje kasnije proslavljenju Lucićevu pjesmu, kojoj je dan naslov *Uzor lēpote*, a priredi-

vačem joj se smatra Antun Mažuranić.⁶ Vrijeme je to kada još nisu bila riješena neka temeljna pitanja: prvo, raspolagalo se tradicionalnim znakovljem za akcente $\grave{}$ $\acute{}$ $\hat{}$; ⁷ drugo, poneki od tih znakova dobivali su grafijsku funkciju; ⁸ treće, nije još bila poznata razlika između dugouzlaznog akcenta štokavskog (danas: $\acute{}$) i čakavskog (danas: $\hat{}$); ⁹ četvrto, kad su ilirci u skladu sa svojom grafijskom reformom potpuno napustili geminirana slova, nije više postojala mogućnost da se u pismu označi dug nenaglašen vokal.

Pa ipak, već u tekstu Lucićeve pjesme kako ga donosi »Danica« nalazi se nekoliko važnih akcentuiranih oblika:

1. Jur nijedna na svēt' vila
Lěpotom se već neslaví,
Jer je hvale sve skupila
Vila, ká mi serdce traví.
2. Od svih gospój, ké su godi . . .

Očigledno je, u prvom redu, da se isti znak ($\acute{}$) upotrebljava za čakavski dugosilazni akcent (*ká* = *kâ*; *ké* = *kê*) i za novi akut (*gospój* = *gospōj*). Nadalje, zapis *traví* ne upućuje na u čakavskome dobro potvrđeno naglasno stanje (*trāvī*), nego možda na njegov izvor (*trāvī*).¹⁰

No važnije od svega toga jest priređivačevo upozorenje kako se u Lucićevoj pjesmi (ako joj pretpostavimo dosljednu staru, čakavsku akcentuaciju) sukobljuju njezina pretežita, trohejska tendencija i staro mjesto akcenta (koje u mnogim slučajevima ostvaruje jamb): npr. *gospój* (= *gospōj*).

Jedanaest godina poslije toga Antun je Mažuranić priredio transkripcijsko izdanje svih Lucićevih djela, među koja je, dakako, uvrštena i spomenuta pjesma.¹¹ Navedeni ulomci iz nje sada su ovako transkribirani:

3. Jur nijedna na svit' vila
Lipotom se već neslāvī,
Jer je hvale sve skupila
Vila, ká mi sårce traví.
4. Od svih gospoj, ké su godi . . .

Ionako nedostatno tradicionalno znakovlje opterećeno je novim funkcijama: znak $\grave{}$ služi sada kao markacija na popratnom vokalu uz

vokalno *r* (*sârce*).¹² No Antun Mažuranić bitno odustaje od čakavskih akcenata, pa sada bez oznaka ostavlja riječi *travi* i *gospoj*. Naprotiv, lik *neslâvi* (= ne slâvi) upućuje na to da Mažuranić za Lucićev jezik pretpostavlja neprenesen medijalni kratkosilazni akcent u akcenatskim cjelinama, pa i u pojedinačnim riječima.

Osmeračka *Jur nijedna na svit vila*... (sa svojom trohejskom tendencijom) ipak je zaseban slučaj. Valja vidjeti kakvo je Mažuranić akcenatsko stanje pretpostavio u Lucićevim dvanaestercima.

Segment iz pohvalne pjesme Dubrovniku ovako je naglašen:

Tu krimiž iz vode vadi se *càrljeni*,
Kimno se *gospodé* odića *càrljeni*.
I tamo, gdi Nila *riké* zjaju usta,
Kój išćuci vrila *čovička* moć *sustà*... (str. 82)

Ako eliminiramo primjere gdje akcenatski znakovi imaju grafijsku funkciju (*càrljeni* = markacija vokalnog *r*; *sustà* = oznaka za aorist), preostaju zapisi: *gospodé*, *càrljeni* (s obzirom na završni vokal), *riké*. Ako Mažuranićeve oznake prenesemo u noviji način obilježavanja čakavskoga naglasnoga stanja, dobijemo: *gospodé* = *gospodě*, *càrljeni* = *carljeni* (črjenī), *riké* = *rikě*.

Iz toga pak izlazi da Mažuranić nije za Lucićeve dvanaesterce pretpostavio jednu jedinu stopu, nego da je u njima otkrivao također anapeste: *gospodě*, *carljeni*.

Između Mažuranićevih pionirskih pokušaja i novog smjera što te pokušaje snažno podupire i nastavlja stoji dugo vrijeme, ispunjeno nazorima Velimira Gaja, Tome Matića i Milana Rešetara. U taj prividni red i spokoj mnogo je skepse unio Stjepan Ivšić. Polazeći od Matićeve tvrdnje:

»Tako u teoriji. No jamačno će nas više zanimati, da doznamo, kako stoji u praksi Reljkovićeva oznaka akcenata prema današnjoj. Velimo 'oznaka akcenata', jer u sam izgovor, koji je služio za podlogu našem gramatičaru, smjeli bismo se upustiti samo onda, kada bismo posvema točno poznavali pučki govor slavonske Krajine, napose tamo oko Svinjara, rodnoga mjesta Reljkovićeva«,¹³ Ivšić s pravom ističe:

»Za proučavanje akcenta u Reljkovićevoj Gramatici treba doista poznavanje posavskoga govora, i ja sam se prije, nego sam se dao na taj posao, pozabavio današnjim posavskim govorom...«¹⁴

Konačan je ishod Ivšičeve intervencije to da za Reljkovićevu *Gramatiku* (pa onda i za tekstove drugih hrvatskih pisaca u Slavoniji prije preporoda) ne vrijedi novoštokavski četveroakcenatski sustav (" ^ ' '), nego staroštokavski petoroakcenatski (" ^ ' ' ' ^ ").

4.

Na to da je štokavski akcent neprimjeren starim čakavskim tekstovima prvi je u novije vrijeme upozorio Petar Skok.¹⁵ Na čitanje početnih stihova u Marulićevoj *Juditi* primjenjujući suvremeno naglasno stanje jednoga nesplitskoga čakavskog dijalekta (onoga u žumberačkome Jurkovu selu), Skok je našao da slavnome spjevu s početka 16. stoljeća odgovara ovakva akcentuacija:

Dike ter hvaljén'ja // presvêtoj Juditi,
smîna nje stvorén'ja // hòću govoriti;
zá to ću moliti, // bôže, tvoju svitlost,
ne htîj mi kratiti // u tòm punu milost.¹⁶

Iako je time postignut velik napredak u približavanju pravome Marulićevu naglašavanju, ipak se nameće nekoliko neraščišćenih pitanja.

Prvo, je li dobro da se na tekst jedne dijalekatne osnovice i jednoga vremena (splitske čakavštine s početka 16. stoljeća) primijeni akcenatsko stanje drugoga mjesnog govora i vremena (čakavštine Jurkova sela u 20. stoljeću)?

Odgovor je složen. Ponajprije, Skok ne kaže što mu znači akcenatski znak ' : dugouzlazni štokavski naglasak ili pak čakavski akut (što ga danas bilježimo ^). Nadalje, iz primjera izlazi da je današnja čakavština Jurkova sela razvila neke važne prozodijske inovacije: likvidirala je naglasak na posljednjemu otvorenom slogu (*dike* < *dikě*, *hòću* < *hoćü*) i prednaglasnu duljinu (*kratiti* < *krătiti*).

Drugo, može li se ikako akcentuacija suvremenoga govornog stanja (splitskoga dijalekta u naše vrijeme) primijeniti na tekst iz davne prošlosti? Naime, zna se da je čakavština u četiri i pol stoljeća (od Marulićeve *Judite* 1501. do Skokove rasprave 1950) doživjela znatan razvoj, također u akcentuaciji.

Odgovor bi bio: Na stari se tekst ne smije naprećac primijeniti čak ni suvremena akcentuacija onoga govora koji se s pravom nazire u temelju toga teksta.

Treće, kako u starim čakavskim tekstovima valja naglašavati jezične elemente preuzete iz drugog narječja (štokavskoga)? To pitanje posve prirodno izlazi iz Skokova zapažanja da Marulićevi stihovi u *Juditi* »sadržavaju ne samo leksičkih elemenata iz dijalekata izvan Splita, nego i čakavskih dijalekatskih fonema izvan Splita, zatim dubrovačkih izraza, a i morfema štokavskih kao i pridjevskih, imeničkih i zamjeničkih oblika na -ima i -ama, koje je upotrebio, da dobije dovoljan broj slo-gova«. ¹⁷

Na sva postavljena pitanja (pa i na treće, vrlo zamršeno) odgovor je ponudio Bratoljub Klaić. ¹⁸

5.

Temeljna je Klaićeva teza potpuno opravdana: starome čakavskom tekstu (npr. Lucićevim stihovima) nije primjerena novoštokavska akcentuacija, nego stara čakavska. No ritmički zahtjevi tih stihova nalažu nam, prema Klaiću, da od stare akcentuacije često odstupimo. Svoja načela taj istraživač niže u četiri točke, od kojih nam je najzanimljivija druga:

»b) Akcenatsko poštokavljanje čakavskih govora koje se sastoji u povlačenju silaznih intonacija prema početku riječi, započelo je najranije u dvosložnim riječima s akutskim intonacijama, te se u tom prvom razdoblju poštokavljaju akc. tipovi kao *vodã* (*planinã, veličinã*) u *vòda* (*planina, veličina*) odnosno *glãvã* (*olũjã, haramzãdã*) u *gláva* (*olúja, haramzáda*)«. ¹⁹

Novija akcentološka istraživanja ²⁰ pokazuju da je čakavska akcentuacija doživjela svoj vlastiti razvoj, u kojem se »akcenatsko poštokavljanje čakavskih govora« ne može ozbiljno zamisliti. Stoga bi — u metodološkome smislu — bilo mnogo ispravnije akcente kao što su *víla* (< *vīlã*), *hvále* (< *hvālẽ*) objašnjavati kao štokavski import.

Našu bi pažnju morao, dakle, privući ovaj Klaićev odlomak:

»Polazeći od ovih četiriju napomena, možemo prvu kiticu poznate Lucićeve pjesme *Jur nijedna na svit vila* naglasiti ovako:

Jur nijedna nã svit vila
lipotôm se vëc ne slãvi,
jër je hvãle svë skupila
vila kã mi sãrce trãvi...

Objašnjenje: *nijedna* od starijega *nijednã*, *vila* od *vilã* i *hvãle* od *hvãlë* prema tački b), a akc. *skupila* valja uzeti ili kao ritmički (možda i pjevni) ili pretpostaviti analogiju na slučajeve gdje je takav akcent po pravilu, npr. *nosila*, *lomila* i sl.«²¹

Ako u četiri navedena stiha Lucićeve najpoznatije pjesme izbrojimo akcente, izaći će da ih je pet: ˘ (nã svit, vëc, slãvi, jër, svë, skupila, sãrce); ˆ (kã); ˙ (nijedna); ˘ (vila, hvãle, vila); ˘ (lipotôm, trãvi). Dakako, tragamo li po čakavskoj hvarskoj dijakroniji i sinkroniji, takav akcenatski sustav nigdje nećemo naći.

Stoga je posve opravdano pretpostaviti da je zapravo riječ o mogućem susretu najstarijega čakavskoga akcenatskoga stanja (˘ ˆ ˘) s novoštokavskim (˘ ˙).

Poznato je i već napomenuto da ni dijalektolozi novijeg vremena (od godine 1883. do početka našega stoljeća) nisu bez muke ustanovljivali razliku između čakavskoga akuta i štokavskoga dugouzlaznog akcenta.²² Klaićeva pak hipoteza pretpostavlja kako je tu tanahnu razliku dobro poznavao već stari hrvatski pjesnik prve polovice 16. stoljeća: Hanibal Lucić. A to je malo vjerojatno.

Nameće nam se, dakle, potreba da se ozbiljno upitamo:

Nije li Lucić, u svoj pisani jezik preuzimajući inodijalekatne (štokavske) elemente, njih podvrgavao svojem arhaičnome, troakcenatskom stanju?

Tek treba ispitati je li Lucić doista razliku među svojim akutom (˘) i novoštokavskim dugouzlaznim (˙) toliko dobro osjećao te ih je izgovarao kao dva različita akcenta. Pod udar sumnje moraju stoga doći u prvom redu navodni Lucićevi naglasci *vila*, *hvãle*, a sumnjivim će se pričiniti i ovaj: *nijedna*.

O čakavskoj akcenatskoj adaptaciji štokavskih elemenata zaista vrlo malo znamo. Prilike da se o tome dobro izvijestimo pruža nam prva hrvatska tiskana gramatika: Kašićeve *Institutiones linguae illyricae* iz godine 1604.

O akcentuaciji u toj knjizi Ivšić je ovako mislio:

»U najstarijoj gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika (*B. Kašića Institutionum linguae Illyricae libri duo. Romae 1604.*) ne možemo razabrati akcenta $\tilde{}$, jer Kašić bilježi duge slogove dvjema znakovima: $\acute{}$ i $\hat{}$ (str. 15. i 16.), koje upotrebljava ne mareći za akcenatsku kvalitetu, pa isti akcenat bilježi znakom $\grave{}$ i znakom $\hat{}$, na pr.: méso 12, zláto 34 pored môst 28, Bôg 28 i dr., gdje je svuda zacijelo isti akcenat $\hat{}$, i: káram 12, krágl 21, Yedini 57 pored Rím 21, Yáki 66 i dr., gdje je bio akcenat $\hat{}$ ili $\tilde{}$.«²³

Tom je mjestu Ivšić dodao ovo objašnjenje:

»Kašić je rodom s otoka Paga, a ondje možda nije bilo već u njegovo vrijeme razlike između akcenta $\hat{}$ i $\tilde{}$, kao što je nema danas u govoru susjednoga otoka Raba, kako kazuje *M. Kušar* (»Rad« 118, 8, 9).«²⁴

Nakon Katičićeve rasprave *Gramatika Bartola Kašića*²⁵ postalo je jasno da je Kašić pošao od svojeg paškoga troakcenatskog sustava, koji se upravo mijenjao u dvoakcenatski. Pritom nije nevažno reći da se već u *Institucijama* susreću dva narječja: čakavsko i štokavsko. Važno je što nas Katičić upozorava da Kašić nije težio normirati pašku čakavštinu, nego književni jezik. To pak znači da ni u pogledu akcentuacije nije čvrsto ostajao pri paškom dijalektu, nego da je štošta modificirao.

U napomenama uz prvu deklinaciju Kašić navodi primjere: N Pával, G Pávla; N Yüray, G Yürya (tj.: N Pával, G Pávla; N Jüraj, G Jürja).²⁶ Dakako, nije mu pritom do stvarnoga govornog stanja, pa ne priznaje pozicijsko duljenje akcenta (pred skupinom što je — kad se ne ostvari nepostojano *a* — čine sonant i ma koji konsonant, tj.: G. Pávla, Jürja), nego paradigmu akcenatski unificira.

Kao što je poznato, paški dijalekt ima danas stariji dvoakcenatski sustav,²⁷ a to znači da je u njemu svaki novi akut prešao u dugosilazni, koji je zadržao prvobitno mjesto (*nogĕ* > *nogê*). Kašić pak u *Instituci-*

jama potvrđuje kratkosilazni na ultimi kad je pretposljednji slog kratak (zemgliã = *zemljã*). Naprotiv, kad je penultima duga, Kašić na nju prenosi akcent te ga obilježuje znakom koji u njegovu znakovlju predstavlja akut (*rúka*). Dakako, u paškom dijalektu nije mogao naći poticaja za taj pomak, pa nam preostaje zaključiti da se pritom oslonio na štokavsko naglasno stanje.

Posve bi opravdano bilo domišljati se kako je Kašić čitao svoj vlastiti zapis *rúka*. Unatoč Ivšićevoj skepsi, Katičić je ipak pokazao da Kašićev znak ˘ najčešće obilježuje novi akut (˘). Naprotiv, ničim se ne da pokazati da bi znak ˘ našem prvom gramatičaru obilježivao štokavski dugouzlazni akcent (˘).

Ako su točne tri premise (prvo, da Kašićev znak ˘ obilježuje novi akut, a ne i štokavski dugouzlazni akcent; drugo, da akcenatskog pomaka u primjerima poput *rúkkã* u paškome govoru nikad nije bilo; treće, da Kašićev zapis *rúka* ipak znači dugi akcent na penultimi), onda bi se jedino moglo zaključiti:

Budući da je Kašić (osim čakavaca) slušao i štokavce, u njihovim je riječima poput *rúka* identificirao dugi uzlazni akcent na penultimi. Neznatna razlika između štokavskoga dugouzlaznog akcenta i čakavskoga akuta navela ga je da u spomenutom primjeru čuje *rúka*, pa da to i označi u skladu sa svojim znakovljem.

7.

Iz Katičićeve bi se analize mogli povući dragocjeni zaključci: prvo, da današnji paški dijalekt ima dvoakcenatski sustav; drugo, da Kašićev materijal pruža dovoljno svjedočanstava kako je taj gramatičar vladao drukčijim, troakcenatskim sustavom.

Iz toga bi morala izići kapitalna pouka:

Tekstovi naših starih čakavskih pisaca ne mogu se naglašavati u skladu s današnjim stanjem njihovih zavičajnih govora. Stoga se i moglo pričiniti da Klaićeva akcentuacija Lucićevih tekstova nije »förska« u današnjemu smislu.²⁸

Kašićeva je gramatika pak živ svjedok o tome da neki čakavac s početka 17. stoljeća nije štokavizme preuzimao s njihovim izvornim akcenatskim osobinama, nego prilagođujući ih svojemu akcenatskom

sustavu. Tvrdnji da se za Kašićevim bilježenjem *rúka* ne krije novoštokavsko *rúka*, nego njegova čakavska prilagodba *rúka*, pridružiti ću još jedan važan niz primjera.

U Kašićevim *Institucijama* dobro je potvrđena dijalekatnim kontaktom nastala fonetska dubleta: -o || -l (u jednini muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog). Iz obilja potvrda za to²⁹ uzmimo samo jednu: *učio* || *učil*, *učilli*. Potpuno u skladu s čakavskim naglasnim stanjem jest zapis *učil* (= učil), gdje se novi akut javlja zbog pozicijskog duljenja pred završnim sonantom.³⁰ Razumljivo je da toga duljenja nema u liku *učilli* (= učili), gdje geminata konsonanta (-ll-) upućuje na kratak akcent prethodnog vokala. Razloga pak za pozicijsko duljenje nema ni u štokavskom liku *učio* (novoštokavski: *učio*, staroštokavski: *učio*). Pa ipak, Kašić bilježi *učio*, a to bi (ako se razriješi njegovo znakovlje za akcente) moralo biti: *učio*. To pak znači da je preuzeo inodijalekatnu fonetsku sliku, ali ju je podredio akcenatskome stanju svojega čakavskoga govora: *učio* zbog *učil*.

Stihovi nam omogućuju odrediti akcenatsko mjesto u nekim primjerima. Marulić je u *Juditi* zapisao:

1. ki tempal razorit jest se *zahvalio*,
sveta tva ockvrnit ka s' ti *posvetio*;
krov, ki je sad *cio*, stukši ga razvríci,
mečem svojih *sio* oltar tvoj prisići (IV, 41—44)³¹
2. ki polje i goru množtvom svojih *sio*,
kako ti govoru, biše *pokrilio*.

Kad ju je *vidio*, s prvoga pozora
ranu je *oćutio* ljubvena umora (IV, 203—206)³²

Sve se istaknute riječi podudaraju u segmentu -io, pa nam pravila rimovanja ne dopuštaju pretpostaviti da je izgovarao: *zahvǎlio*, *posvétio*, *pokrǐlio*, *oćutio*. Rima bi se postigla prema staroštokavskome stanju (*zahvǎlio*, *posvétio*, *pokrǐlio*, *oćutio*), ali nas Kašićeva praksa nuka da pretpostavimo: *zahvǎlio*, *posvétio*, *pokrǐlio*, *oćutio*.³³ U tome nas potkrepljuje Marulićeva tvorba *sio* (= G. mn. imenice *sila*). Ni taj lik (pa ni njegovo naglasno stanje) nije pjesnik mogao čuti od štokavaca (jer ga oni nisu govorili), nego ga je sam skovao. Pritom je očigledno pošao od čakavskoga genitivnog lika *sǐl*, pa je njegov naglasak svakako prenio na sjuvu kovanicu *sio*.

Nakon toga, bez sumnje, možemo još čvršće istaći da su stari čakavski pisci preuzimali štokavske elemente (pa i uvodili hiperštokavizme), ali i još odlučnije posumnjati u Klaićevu tvrdnju da su ih prihvaćali s novoštokavskim akcenatskim stanjem. Drugim riječima, ako ritam Lucićeve pjesme zahtijeva da u riječima *vila* (< *vīlā*), *hvale* (< *hvālē*) naglasak bude na prvom slogu, ne možemo tvrditi da je Lucić doista naglašavao *vīla*, *hvāle*, a ne možda *vila*, *hvāle*. Analogno vrijedi i za primjer *nijedna*, za koji bi novoštokavsko naglašavanje (*nijēdna* < *nijednā*) bilo manje vjerojatno nego čakavska adaptacija *nijēdna* ili čak *nijēdna*.

Vratimo li se, dakle, prvoj strofi Lucićeve slavne pjesme, neće biti neopravdano da je — za razliku od Klaića — ovako naglasimo:

Jūr nijēdna nā svīt vīla
dipotōm se vēc ne slāvī,
jēr je hvāle svē skupīla
vīla kā mi sārce trāvī...

Time bi se izbjeglo neprirodno zbrajanje čakavskih i novoštokavskih akcenatskih pojava ($3 + 2 = 5$, odnosno " ° ~ + ` ´) te bi se Lucićeva odstupanja od naglasnoga stanja rodne mu hvarske čakavštine uvela u koordinate čakavskoga akcenatskog razvoja. To je utoliko opravdanije što su neki čakavski (a nehvarski) govori s kojima je Lucić dolazio u neposredan dodir (npr. trogirski) do danas razvili inoviran akcenatski sustav (prema Mogušu: noviji troakcenatski sustav),³⁴ koji provodi akcenatske pomake uz pojavu kanovačkog akcenta (primjeri: *(rū)ka* < *rūkā*, ali i *nōga* < *nogā*). Jedino nije dovoljno jasno treba li u Lucića pretpostaviti naglasak *nijēdna* ili čak možda kanovačku pojavu: *nijēdna*.

8.

Upravo u scenskim djelima starijeg razdoblja nalazimo dosta primjera da se u dijalogima zatječu lica potekla s različitih narječnih područja. Da bismo utvrdili njihov primarni govor, važni su nam podaci što ih o pojedinim licima daju autori. Tako Martin Benetović na početku *Hvarkinje* iznosi:

»Karlo, mladić, sin Nikolin
Fabricio, mladić, sin Mikletin

Nikola, avokat, starac Hvaranin
Mikleto, starac Dubrovčanin«³⁵

Načelo da u starome pisanom tekstu valja prepoznavati dijalekatne elemente pa ih u skladu s time naglašavati mogli bismo, na primjer, primijeniti na dijalog između Dubrovčanina Miklete i njegova sina Fabricija.

»FABRICIO: *Dilil* sam se iz doma malahnim djetetom od sedam godišta, i budući *došal* u Napulu, a iz Napule idući s drijevom put Ženove —

MIKLETA: Sliši, sreće! Tako —

FABRICIO: Tako na putu naskoči nas jedna srdžba od vitra i mora blizu Korzike. Drivo pogibe i svi do djeteta, a ja signor kapitanom kojemu bih priporučen vezavši se na jedan kus drijeva isplivasmo na Korziku gdi kapitan umri treći dan, a ja, bogu hvala, živ ostah. Tako se namirih na jednoga trgovca bnešaškoga pri komu sam dosada *živio* i *učinil* mi 'e dosta dobra. Sada evo nekoliko miseca da sam ovde *došo* da izuvidim je li ko živ od mojih. Ako l' ne bi bili, ne bih ni *otišal* doma od žalosti.«³⁶

Ako bismo, dakle, kao kriterij uzeli fonetsku osobinu, mogli bismo zaključiti da -o pripada štokavskom narječju, a -l čakavskome. Primjenjujući to na akcentuaciju, morali bismo naglasiti: *dīlīl, došāl, živio, učinil, dōšō, otišāl*. Ako pak Dubrovčaninu Fabriciju (vjerojatno s pravom) pripišemo novu štokavštinu (a to znači: četvoroakcenatski sustav), u njegovu bismo govoru prepoznali pet akcenata (osim " ^ ` ' još i ~). Mislim da ne bi bilo neopravdano pretpostaviti kako u Fabricija čakavska fonetska crta (-l) nije zahtijevala i adekvatnu naglasnu osobinu (novi akut, odnosno medijalni kratkosilazni), nego da je rečene čakavske fonetske likove izgovarao u skladu sa svojim akcenatskim sustavom: *dilil, došal, učinil, otišal*.

9.

Smisao moje intervencije u naše pojmove o adekvatnom naglašavanju starih čakavskih tekstova u tome je da se ustanovi kako naši pređi nisu stvarali hibride akcenatskih sustava (čakavskome troakcenat-

skom stanju pribrajajući novoštokavske inovacije te tako dobivajući čakavštini nesvojstven petoroakcenatski sustav). Naprotiv, držim da su se štokavizmi pri preuzimanju podvrgavali naglasnom stanju temeljnoga narječja (čakavskoga),³⁷ pa je štokavski uzlazni akcent bio čuven kao čakavski akut (*vīla, hvāle*), a preneseni štokavski kratkouzlazni shvaćen kao medijalni kratkosilazni (*nijēdna*),³⁸ ako čak nije bio izmijenjen na kanovački način (*nijēdna*).

Nipošto mi nije namjera ponuditi konačna rješenja, nego potaći razmišljanja koja bi mogla dovesti do načelnih raščišćavanja što bi povela prema zaista najkorektnijem ozvučenju tekstova starije hrvatske književnosti.

U tome smislu valjalo bi, čini mi se, raspraviti problem akcentuacije ne samo u čakavskim nego i u tekstovima drugih narječnih osnovica (npr. kajkavskih: Pergošića, Vramca, Habelića, Brezovačkoga i dr.).

S tim u vezi nameće se i pitanje o akcentuaciji u tekstovima hibridne koncepcije (npr. ozaljskoga kruga). Mislim da bi pritom valjalo poći od dijalekatne osnovice koja se nudi u svakome pojedinačnom primjeru: za Petra Zrinskoga i F. K. Frankopana bilo bi važno da polaze od sjevernočakavskoga stanja, dok je Ivan Belostenec krenuo od kajkavštine.

BILJEŠKE

¹ Stjepan Ivšić, *Akcentat u Gramatici Matije Antuna Reljkovića*, Rad JAZU 194, Zagreb 1912, str. 1—60.

² Stjepan Ivšić, *Akcentat u Gramatici Ignjata Alojzije Brlića*, Rad JAZU 194, Zagreb 1912, str. 61—155.

³ *Vazetje Sigeta grada* složeno po Barni Karnarutiću Zadraninu, uvod i tumač napisao Velimir Gaj, izdanje Dra. Ljudevita Gaja, Zagreb 1866, str. LIII.

⁴ Tomo Matić, *O književnom radu Matije A. Reljkovića* (Literarna studija), »Vienac« XXV, Zagreb 1893, br. 40, str. 643—646; br. 41, str. 660—663; br. 42, str. 675—678; br. 43, str. 694—695; br. 44, str. 707—710.

⁵ Bratoljub Klaić, *Nov pogled na akcentuaciju starih dubrovačkih pisaca*, Marin Držić, zbornik radova, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 282—298; navod na str. 287.

⁶ Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zavod za znanost o književnosti — Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978, str. 49.

⁷ Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU 388, Zagreb 1981, str. 5—106; v. str. 26—29. — To je znakovlje bilo nedostavno da se potanko opiše npr. četvoroakcenatski (novoštokavski) ili petoroakcenatski (staroštokavski, posavski) naglasni sustav.

⁸ U pjesmi *Uzor lěpote* (»Danica ilirska«, tečaj II, br. 33, dana 13. kolovoza 1836, str. 129—130) znak ˘ služi kao markacija na slovu j u digramima *dj* (*medju*), *lj* (*veselje*), *nj* (*Njoj*), *tj*. (*uztrepetju*).

⁹ Ta se razlika počinje jasno nazirati tek od godine 1883; Stjepan Ivšić, *Prilog za slavenski akcenat*, Rad JAZU 187, Zagreb 1911, str. 133—208; usp. str. 139—146.

¹⁰ Usp. Ivšić, *Prilog...*, n. dj., str. 169.

¹¹ *Hanibala Lucića Hvaranina Skladanja*, pisana 1495—1525, novoizdana troškom Dra. Ljudevita Gaja, s predgovorom i rječnikom od Pr. Antuna Mažuranića, Zagreb 1847. — Pjesma je na str. 13—15.

¹² Još i kao grafijska oznaka za aorist: *postavi* (str. 6), *pokazà* (7), itd.

¹³ Ivšić, *Akcentat u Gramatici Matije Antuna Reljkovića*, n. dj., str. 5. — Hibridan postupak (prenošenje starih tekstova u suvremenu [i to Akademijinul] latiničku grafiju i zadržavanje starih akcenata (˘ ^ ˘) primijenjen je u knjizi: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski XXVI, priredio za štampu i uvod napisao T. Matić, JAZU, Zagreb 1940.

¹⁴ Ivšić, *Akcentat u Gramatici Matije Antuna Reljkovića*, n. dj., str. 5.

¹⁵ Petar Skok, *O stilu Marulićeve Judite*, Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450—1950, Djela JAZU 39, Zagreb MCML, str. 165—241; v. str. 168.

¹⁶ Skok, n. dj., str. 168.

¹⁷ Skok, n. dj., str. 168.

¹⁸ Bratoljub Klaić, *Jezik Hanibala Lucića i Petra Hektorovića*, prilog historijskoj gramatici hrvatskog jezika, u knjizi Hanibal Lucić — Petar Hektorović, *Skladanja izvarsnih pisan razlikih — Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 7, priredio: Marin Franičević, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1968, str. 267—324; osobito je važan odjeljak »Akcentuacija«, str. 321—324.

¹⁹ Klaić, *Jezik...*, n. dj., str. 322—323.

²⁰ Milan Moguš, *O jedinstvu čakavske akcentuacije*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju« 12, Zagreb 1971, str. 7—12; Milan Moguš, *Čakavsko narječje, fonologija*, Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 44—63.

²¹ Klaić, *Jezik...*, n. dj., str. 323.

²² Ivšić, *Prilog...*, n. dj., str. 139—146.

²³ Ivšić, *Prilog...*, n. dj., str. 138.

²⁴ Ivšić, *Prilog...*, n. dj., str. 138, bilj. 1.

²⁵ Katičić, *Gramatika...*, n. dj.

²⁶ Bartholomaeus Cassius, *Institutiones linguae illyricae*, nunc iterum edit R. Olesch, Slavistische Forschungen herausgegeben von Reinhold Olesch, Band 21, Böhlau Verlag, Köln — Wien 1977, str. 26.

²⁷ Moguš, *O jedinstvu...*, n. dj., str. 9; Moguš, *Čakavsko...*, n. dj., str. 56, 62.

²⁸ Klaić, *Nov pogled...*, n. dj., str. 298.

²⁹ Primjeri iz Kašićevih *Institucija* (str. 88—163) hotfo || hotíl, hotilli; ucío || ucíl, ucilli; tijćáo || tijćál, tićalli; imáo || imál, imalli.

³⁰ Ivšić, *Prilog...*, n. dj., str. 204—205. — Budući da se u štokavskom narječju na tome mjestu nalazi nenaglašena kračina, može se zaključiti da je pozicijsko duljenje u rečenom položaju zapravo čakavska osobina.

³¹ Marko Marulić, *Judita, Suzana, pjesme*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 4, priredio: Ivan Slamnig, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1970, str. 71.

³² PSHK 4, str. 76.

³³ Dakako, u toj rimi ne odgovara ni *vidio* (nego: *vidío* ili *vidíio*); to je primjer vrlo česte pojave da se u našoj staroj versifikaciji akcenatsko mjesto pomiče iz metričkih razloga.

³⁴ Moguš, *O jedinstvu...*, n. dj., str. 11.

³⁵ N. Nalješković, M. Benetović, J. Palmotić, *Djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 9, priredio: Rafo Bogišić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1965, str. 139.

³⁶ PSHK 9, str. 222.

³⁷ I to (u Benetovićevoj *Hvarkinji*) hvarskoga prije novijeg razvoja koji je doveo npr. do »poluakuta«.

³⁸ Dakako, obrnutim procesom (preuzimanjem čakavizama u segmente tekstova sa štokavskom osnovicom) novi je akut bio shvaćen kao štokavski dugouzlazni akcent.